

ՄԱՂԱՔԻԱ ՕՐՄԱՆԵԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ
ԳԱՂԱՓԱՐԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆԸ

«Հայութեան չպակսիր այսօր տարր
մը որ փաղափակըթեալ ազգ մը կազ-
մելու համար կը պահանջուի»:

Մաղափա Օրմանեան

Հայ ականաւոր աստուածաբան, իմաստասէր, իրաւագէտ, դի-
ւանագէտ, մանկավարժ Մաղաքիա Օրմանեանի (1841-1918) ազ-
գային գաղափարախօսութեան հիմքում նրա պատմափիլիսոփայա-
կան, քաղաքական, եկեղեցագիտական, սահմանադրաիրաւական հա-
յեցակարգերն են, որոնք արտացոլուած են մեծ մտածողի աշխա-
տութիւններում: Օրմանեանի գիտական աշխարհայեացքը, ազգա-
յին մտածելակերպը, քաղաքական, քաղաքացիական ու կրօնական
կողմնորոշումներն իմաստաւորուած են նրա ազատամտական պահ-
պանողականութեամբ: Այս պատճառով նա թէ՛ գնահատուել է որ-
պէս ազատախոհ եւ առաջադէմ յեղափոխական, թէ՛ քննադա-
տուել՝ իբրեւ աւանդապաշտ պահպանողական ու հակափոփո-
խական: Այս գնահատականի երկիմաստութիւնը փարատուած է Օր-
մանեանի ազգային գաղափարախօսութեամբ, որի առանցքը Հայու-
թիւն-Հայրենիք յարաբերակցութիւնն է՝ դրանց անխզելի միասնու-
թեամբ, ինչպէս նաեւ ազգի փաղափական ինքնորոշման գաղափարը:

Մերժելով եւրոպական քաղաքական փիլիսոփայութեան այն
հայեցակէտերը, թէ ազգագոյութեան հիմքը պետաիրաւական կա-
ռուցներն են, թէ ազգը «...արեւտական կատեգորիա է» եւ չունի
«...արմատներ ոչ քնութեան եւ ոչ պատմութեան մէջ»¹, Օրմանեանը
հիմնաւորում է, որ ազգերի՝ իբրեւ մարդկութեան բնատեսակնե-

1 ХРОХ, М., От национальных движений к полностью сформировавшейся на-
ции: процесс строительства нации в Европе, в *Нация и национализм*, (Перевод
с англ.), Москва 2002, 122; СМИТ, Э., *Национализм и истории*, в *Нации и
национализм*, (Андерсон, Б. - Бауэр, О. - Хрох, М., Праксис, Москва 2002, 338.

րի լինելիությունը սահմանուած է աստուածային օրէնքով, ինչից բխում է նրանց գոյութեան անօտարելի իրաւունքը: Ըստ մտածողի՝ բուն իմաստով լիարժէք հասարակութիւն ձեւաւորւում է այն համակեցութեան մէջ, որն արդէն կազմաւորուել է որպէս ազգ՝ իր հասարակական ու քաղաքական բնութեամբ: «Ընկերականութեան առաջին փայլը, արդիւնքը եւ նշանակետը ազգութիւնն է, որով մարդիկ օրինաւոր եւ չափաւոր, հնարաւոր եւ շահաւոր սահմաններու մէջ իրենց ընկերական բնութիւնը կ'իրականացնեն»²:

Օրմանեանը ազգն արժեւորում է նաեւ որպէս պետութեան բնական-էական-կեցութային հիմք: ազգն է պետական իմբիշխանութեան աղբիւրը, կրողը եւ քաղաքական ենթական: Ու եթէ եւրոպական մտայնութեամբ՝ ազգագիտական հիմքը պետաքաղական ամբողջականութիւնն է, ապա հայ ազգի ինքնագիտակեցութիւնն է հէնց այն ելակէտը, որ յանգեցրել է հայութեան քաղաքական ինքնակազմակերպման եւ պետական միասնութեան գաղափարներին: Հայ մտածողի այս գաղափարադրոյթին համահունչ է գերմանացի իմաստասէր Յոլ. Հաբերմասի հետեւեալ դիտարկումը: «Ժողովրդի ազգային իմբնագիտակեցութիւնը մշակութային այն ենթատեքստն է, որ նպաստել է քաղաքացիների քաղաքական կենսունակութեան աճին»³:

Ազգի լինելիությունը Մաղաքիա Օրմանեանը մեկնաբանում է ազգակազմիչ կեցութային հիմքերով՝ պատմութեամբ, ազգաբնակչութեամբ, լեզուով ու հայրենիքով, որոնցում ներհիւսուած են ազգի հոգեւոր էութեան բաղադրիչները: «...ազգութիւն մը գոյութիւն ունենալու համար պէտք է ունենայ եւս աւանդութիւն մը, բազմութիւն մը, լեզու մը, կեդրոն մը, կազմակերպութիւն մը, յօդակապութիւն մը եւ նպատակ մը»⁴:

Աւանդութիւնը (պատմութիւնը) ազգի գոյութեան վկայութիւնն է: Օրմանեանի յորդորմամբ՝ ազգային պատմութիւնը պէտք է իմաստասիրել ու մեկնաբանել ոչ իբրեւ սոսկ անկման ու կործանման ողբերգութիւն, այլ նաեւ որպէս քաղաքական փառաւոր անցեալի պատմութիւն, որն իրաւամբ դարձել է ազ-

2 ՕՐՄԱՆԵԱՆ, Մ., Հայ Ազգութիւն (Բանաստեղծութիւն), Կ. Պոլիս 1880, 20:

3 ХАБЕРМАС, Ю., Европейское национальное государство: его достижения и пределы. О прошлом и будущем суверенитета и гражданина, «Нация и национализм», 368.

4 ՕՐՄԱՆԵԱՆ, Մ., Հայ Ազգութիւն, Նշ. աշխ., 2:

գապահպանութեան պատմաքաղաքական հենք, քանզի «...ազգ մը՝ որ քառասուն դարուց շարունակ պատմութիւն մը ունի եւ ... ոչնչացած չէ, ասկէ ետքն ալ չոչնչանար»⁵:

Ազգաբնակչութիւնը՝ որպէս ազգագոյութեան հիմնատարը քննելիս Օրմանեանը մերժում է հայերին «փոքրամասնութիւն» կամ «համայնք» կոչելը, այն էլ սեփական Հայրենիքում: Ըստ նրա՝ ազգակազմութեան պատմաշրջանում ժողովրդի որոշակի քանակ չի սահմանուել, եւ ժամանակակից աշխարհում գոյութիւն ունեն մեծ ու փոքր թուաքանակով ժողովուրդներ, որոնք ճանաչուած են որպէս առանձին ազգեր՝ սեփական պետականութեամբ: Ուստի՝ չորս միլիոն հայութիւնը «...միշտ ունի այժմ եւ արդեամբ այնչափ բազմութիւն՝ որչափ կը բաւէ ազգութիւն մը կազմելու, եւ համարձակ ըսելու թէ Հայութիւնը ազգութիւն մի է»⁶:

Հայրենիք-կենտրոնը ազգային կեցութեան բնական հիմքն է՝ այն բնօրրանը, որտեղ ազգայնացել է հայ ժողովուրդը: Հետեւաբար՝ հայութիւնն իր հայրենիքի բնական ժառանգորդն է, իրաւայաջորդը, եւ Հայաստանն ազգից անօտարելի է՝ նոյնիսկ օտար տիրապետութեան ներքոյ: Օրմանեանի համոզմամբ՝ հայ ազգը բնութեամբ հայրենամէտ է եւ միակենտրոնութեան գաղափարակիր:

Լեզուն Օրմանեանն արժեւորում է որպէս հաղորդակցութեան միջոց, հասարակական ու քաղաքական շփումների եղանակ, ինչպէս եւ ազգի բաժանուած հատուածները միասնականացնող հական գործօն: Բուն ազգային լեզուի պահպանման եւ զարգացման բնական օրինաչափութիւններից չլեզուելու համար նա պահանջում է ուսումնասիրել գաւառական բոլոր բարբառները՝ զտելու աւանդականը զանազան աղաւաղումներից, խոսափելու օտար լեզուների քերականութեան մեխանիկական ներմուծումից, պահպանելու հայերէնի ազգային նրբերանգները, որոնցով պայմանաւորուած է ազգային լեզուամտածողութեան միասնականութիւնը:

Այդպէս, պատմութիւնը, ազգաբնակչութիւնը, հայրենիքը եւ լեզուն ազգագոյութեան առարկայական հիմքերն են, որոնք կազմաւորում են ազգի մարմնական կեցութիւնը: Օրմանեանի դի-

5 ՕՐՄԱՆԵԱՆ, Մ., Հայուն անցելը, ներկայն եւ ապագայն, Ի Մասիս, 1879, Թիւ 2, 240:

6 ՕՐՄԱՆԵԱՆ, Մ., Հայ Ազգութիւն, նշ. աշխ., 19:

տարվամբ՝ այս կեցութեանը ներհիւսուած են նաեւ ազգի հոգե-
ւոր քաղաքրիչները: ազգային կազմակերպութիւն, համազգային
նպատակ եւ ազգային միասնութիւն: Արեւմտահայաստանում ազ-
գային կառոյց էր Կ. Պոլսի Հայոց պատրիարքարանը, որի իրա-
ւասութիւնները տարածուած էին միայն Օսմանեան կայսրութեան
հայադաւան հպատակների վրայ: Ուստի՝ Օրմանեանը Ազգային
կենտրոնի՝ որպէս ազգապահպան գործօնի հետ համադրում է
աշխարհի բոլոր հայերի ազգային միասնութեան գործօնը⁷:

Մեկնաբանելով ազգային միասնութեան գաղափարի եւրո-
պական ըմբռնումը՝ հայ մտածողն ուշադրութիւն է հրաւիրում
այն իրողութեան վրայ, որ Եւրոպայում «...ազգութեան միութիւնը,
քաղաքական միութեան սկզբան վրայ հաստատուած է. որով եթէ ու-
րիշ բաժանումներ ալ տիրեն ազգի մը մէջ, անոր միութիւնը աւ-
րուած չըսուիք այնպիսի բաժանմանց պատրուակաւ, որք անհատա-
կան պարունակի մը մէջ փակուած կը մնան եւ ազգերու միութիւնը
ամենեւին չեն եղծաներ»⁸: Այսինքն՝ ազգային միասնութիւնն ու
քաղաքացիական միասնութիւնը նոյնանում են, եւ այս պարագա-
յում անտեսւում են դաւանական, ազգային եւ այլ առանձնայատ-
կութիւններ:

Հարկ է նշել, որ ԺԹ. դարում հայութեան քաղաքական
կարգավիճակում խիստ վտանգաւոր էր պաշտպանել պետական
միասնութեան եւ ազգային միասնութեան նոյնականութեան գա-
ղափարը, ինչը ենթադրում էր հպատակ ազգի միաձուլում տի-
րապետող ժողովրդի հետ: Օսմանցիութեան՝ իբրեւ քաղաքացիու-
թեան գաղափարը, որ շրջանառւում էր օսմանեան կառավարու-
թեան շրջանակներում, հէնց այդ նպատակն էր հետապնդում:
Այս հանգամանքը նկատի ունենալով՝ Մաղաքիա Օրմանեանը շեշ-
տում է, որ ազգային միասնութեան խնդիրը պէտք է փաստարկել
ժամանակի քաղաքական իրողութիւնների համատեքստում: Նրա
հայեցակէտով՝ առկայ կեցութեան մէջ հնարաւոր է «...կազմել աւ-
րոյշական միաւորութիւն մը այն ամէն տարերաց՝ որք իրենց Հա-
յութիւնը կը մանչնան, եւ Հայութեան հետ ի միութիւն կը ցանկան
մնալ»⁹: Օրինակ, ըստ նրա՝ ազգի դաւանական բաժանումների

7 Այս հիմնախնդրի մանրամասն վերլուծութիւնը տես՝ ՍԱՐՎԱԶԵԱՆ, Լ.,
Ազգային միասնութեան գաղափարը Մաղաքիա Օրմանեանի ուսմունքում,
ի Հայաստան. Ֆինանսներ եւ էկոնոմիկա, Երեւան 2011, Թիւ 8, 60-64:

8 ՕՐՄԱՆԵԱՆ, Մ., Միութիւն Հայութեան (Բանախօսութիւն), Կ. Պոլիս 1879,
25-26:

9 ՕՐՄԱՆԵԱՆ, Մ., Հայ Ազգութիւն, Եջ. աշխ., 27:

խնդրի քննարկումը չի ենթադրում խղճի ազատութեան, եկեղեցական իրաւունքների մերժում կամ եկեղեցիների միաւորման կոչ: Եթէ որոշ անձանց դաւանական ընտրութիւնը պայմանաւորուած է քաղաքական նկատառումներով, պէտք է յարգել նրանց կամքի ազատութիւնը: Բայց եւ նախընտրելի է ազգի դաւանական միութիւնը, որ մշտապէս արժեւորուել է որպէս ազգային միասնութեան հիմքերից մէկը: Մանաւանդ որ՝ հպատակութեան պարագայում ազգային շահերի պաշտպանութիւնն իրականանում էր ազգի՝ հոգեւոր իշխանութեան հետ գործակցութեամբ: Հետեւաբար՝ Մայր Աթոռի հետ հայերի միասնութիւնն «...այնպիսի ազդու ներգործութիւններ կ'ստանայ արդեամբ, որ ոչ թէ Հայութիւնը եկեղեցի մը կը ձեւացնէ, այլ Հայ եկեղեցին ազգութեան կը փոխարկէ»¹⁰:

Հայութեան դաւանական ու վարչաքաղաքական, բաժանումները եղել են հարկադրական՝ անկախ ազգի կամքից: Ըստ Օրմանեանի՝ ազգային միասնութիւնը հնարաւոր է նաեւ այս բաժանումների պարագայում: Դրա համար նախ պէտք է մերժել ճակատագրապաշտութիւնը՝ որպէս քաղաքական գաղափարախօսութիւն, եւ իբրեւ ազգային ճակատագիր մատուցող բնութիւններին ընդգրկման ազգովի: Հայերի միասնութիւնը պէտք է կայանայ ազգային համաձայնութեամբ ու կամքով:

Համազգային նպատակն արժեւորուում է որպէս ազգագոյութեան գլխաւոր հոգեւոր գործօն, առանց որի՝ անհիմն են ազգային ձգտումները եւ գործունէութիւնը: Օրմանեանի մեկնութեամբ՝ նպատակն ազգի առկայ կեցութեան անմիջական հետեւանքն է: Բայց այս կեցութիւնն ընկալւում եւ գնահատուում է ոչ միանշանակ, ինչով էլ պայմանաւորուում է ազգային նպատակների ընտրութեան ու դրանց առաջնահերթութեան տարբերութիւնը. «...մինչ ումանք չափաւորութեամբ շարժուելով համեստ նպատակներով կը գոհանան, այլ առաւել խրախուսի բարձրագոյն նպատակի մը ակնկալոյց լինել կը համարակի»¹¹: Իրատես եւ հեռատես ազգային գործիչները կարեւորում են հայութեան՝ իբրեւ գործող ազգի գաղափարը, մերժելով «հիւանդ ու թշուառ» ժողովրդի կերպարը, եւ դրսեւորում են քաղաքական կամք՝ օրինականօրէն բարեփոխելու ազգային կեցութիւնը:

Յատկանշական է, որ ազգագոյութեան հիմնապայմանների չարքում Մաղաքիա Օրմանեանը չի յիշատակում կրօնը, քանզի

10 Անդ:

11 Անդ, 28:

այն «...ըստ իմաստասիրաց եւ քաղաքագիտաց՝ պայման մի է բովանդակ իսկ մարդկային ընկերութեան՝ որոյ ազգութիւնք մասունք են, կամ թէ ծնունդք են, անդստին նորին քնութեան ծագում առած»¹²: Նա չի ընդունում «անկրօն հասարակութեան» գաղափարը: Ինչ վերաբերում է ազգային կրօնին՝ մտածողը հաստատում է ազգի ու կրօնի միասնութիւնը. «Ինչ որ ի մեզ կրօնական էր ըստ ինքեան, ազգային եղև եւ է իրականապէս»¹³:

Արեւմտահայաստանում ժԹ. դարակէսի սահմանադրական շարժման նպատակը հայութեան ազգային ինքնորոշումն էր: Ըստ Մաղաքիա Օրմանեանի՝ ազգի քաղաքական ինքնակառավարման օրինականութեան բնական հենքը հայ ազգի գոյութիւնն է, քանզի եթէ չկայ ազգ, ուրեմն՝ չկայ եւ չի կարող լինել պետութիւն, բայց ոչ հակառակը: Այս համատեքստում ուշադրաւ է «ազգ» հասկացութեան քաղաքական իմաստի նրա բացատրութիւնը, որի համաձայն՝ «ազգը» նոյնական չէ «ժողովուրդ» հասկացութեանը: Բանն այն է, որ էթնիկ այլ հանրոյթներէց ազգը տարբերւում է քաղաքականապէս ինքնակազմակերպուելու եւ ինքնակառավարուելու յատկանիշով, որ դրսեւորուել է հայոց բոլոր պատմաշրջաններում:

Հայութեան լինելիութեան խորհուրդը Օրմանեանը իմաստաւորում է ազգի հոգեւոր ունակութիւններով («ձիրքերով»): Ըստ նրա՝ ազգային հոգին բովանդակում է հայ անհատների հոգեւոր ինքնատիպ յատկութիւնների ու յարաբերութիւնների ամբողջութիւնը: Ազգային հոգու իմացութեան սկիզբը հայ անհատի ինքնագիտակցումն է, քանզի «Հայութեան հոգւոյն մէկ մասը մեր իւրաքանչիւրին ներսն է, եւ մեզմէ շատերուն հոգին ինչ կերպ է, այն է Հայոց մեծամասնութեան հոգին, եւ Հայութեան հոգին ալ Հայոց մեծամասնութեան հոգին է»¹⁴:

Ազգային հոգին ազգի ինքնութեան հիմքն է, որով հայն ինքնին տարբերւում է այլ ազգերից ու ժողովուրդներից՝ հաստատելով իր անկրկնելիութիւնը, Ազգային ԵՍը: Այս իրողութեամբ էլ Մաղաքիա Օրմանեանը շեշտում է այլ ազգերի հետ հայութեան միախառնման անհնարինութիւնը, քանզի «...միշտ Հայը գերազանցութիւն մը ունեցաւ ուրիշ համաշխարհիկ ազգաց վրայ իւր իսկութիւնը պահպանելու. եւ այնքան զօրութիւն եւ կարողութիւն

12 Անդ, 54:

13 Անդ, 55:

14 ՕՐՄԱՆԵԱՆ, Մ., Հայութեան հոգին (Բանախօսութիւն), Կ. Պոլիս 1879, 5:

ցուցուց՝ որչափ հարկաւոր է աշխարհասեր մրրկաց պէտք մէջէն՝ եթէ ոչ առանց վնասուց՝ գոնէ առանց ըսպառսպուո խորտակման՝ իւր ազգութեան նաւը ազատելու»¹⁵: Այդպէս՝ գոյապահպանութեան խնդիրն ազգը լուծել է, ուստի՝ ի գորու է նաեւ զարգանալ քաղաքակրթական գործօններով:

Ազգային քաղաքակրթութեան ինքնութեան որոշարկման հիմքը պատմութեան իմաստասիրական ըմբռնումն է: Քննադատելով այն տեսութիւնները, որոնց համաձայն՝ «...հայ ազգը սոսկ պատմական եւ ոչ քաղաքական հանրոյթ է», եւ Հայաստանը «...անկման կամ կործանման շրջափուլում է»¹⁶, Օրմանեանը հաւաստում է, որ հայկական քաղաքակրթութիւնը շարունակական լինելիութեան մէջ է, ինչը պայմանաւորուած է հայ ազգի կենսական շրջափոխութեան անընդհատութեամբ ու մշակութային-քաղաքական ներուճակութեամբ: Ըստ նրա՝ հայ ազգը գործունակ է եղել թէ՛ պետականութեան առկայութեամբ, թէ՛ ազգային-ազատագրական պայքարում, թէ՛ օտար հպատակութեան ներքոյ՝ ինքնակառավարման ազգային-վարչական կառույցներ ստեղծելու գործընթացում: Անկախ այն հանգամանքից, որ հայ ազգը կորցրել է պետականութիւնը, այնուհանդերձ, պահպանել է ազգային ինքնութիւնը նաեւ ոչ քաղաքական միջոցներով՝ դրանց հաղորդելով քողարկուած քաղաքական երանգ: Դրա ապացոյցն այն է, որ հայ ազգը ոչ միայն գոյատեւեց, այլեւ մշտապէս մասնակցեց ներազգային ու տարածաշրջանային մշակութային-քաղաքակրթական շարժընթացներին: Հետեւաբար՝ «Հայութեան չպակսիր այսօր տարր մը որ քաղաքակրթեալ ազգ մը կազմելու համար կը պահանջուի»¹⁷:

Ազգային ինքնորոշման իրաւունքը Օրմանեանի գաղափարակարգում մեկնաբանուում է որպէս սեփական քաղաքական կեցութիւնը որոշելու իրաւունք կամ քաղաքական անհատականութեան սահմանում: Ըստ նրա՝ ազգերի ինքնորոշման իրաւունքը պէտք է գործադրուի քացառապէս ինքնորոշուող սուբյեկտի բուն Հայրենիքում: Նա մերժում է վարչական կամայական բաժանումների սկզբունքը, որի հիման վրայ իրականացւում են բուն ազ-

15 ՕՐՄԱՆԵԱՆ, Մ., Հայուն անցեալը, ներկայն եւ ապագայն, «Մասիս», 1879, Թիւ 2231:

16 ՆԱԼԲԱՆԻԿԵԱՆ, Մ., Նկատողութիւնք, ԵԼԺ, հ. 2, Երեւան 1980, 317: ԳԵՌԳԵԱՆ, Հ.Ա., Փոխտոպայութիւն. Պատմութիւն. Մշակոյթ, Երեւան 2005, 66:

17 ՕՐՄԱՆԵԱՆ, Մ., Հայուն անցեալը, ներկայն եւ ապագայն, «Մասիս», 1879, Թիւ 2231:

գային-պատմական տարածքների բռնազբոսիկ տրոհումներ: Այս քաղաքականութեան հետեւանքով ազգերը յայտնում են օտար տիրապետութեան ներքոյ՝ զրկուելով ազգային իրաւունքներին: Օրմանեանն առաջադրում է կարեւոր կանխադրոյթներ, որոնք պէտք է դառնան ազգային ինքնիշխանութեան հիմնահարցի շուրջ դիւանագիտական բանակցութիւնների անխախտելի հենք: Դրանք են.

- Ազգակազմութիւնն ու գոյապահպանութիւնը պայմանաւորուած են ցեղային (ազգային) ծագումով եւ պատմական հայրենիքով:
- Ինքնորոշուող ազգութեան բնական անհատներն են՝ «...ծագմամբ ու յարաբերութեամբ անոր հետ կապուածները. լեզուի կիրառութիւնը էական չէ. կրօնի տարբերութիւնը բացասական պայման չէ»¹⁸:
- Միջազգային որեւէ օրէնքով ազգը չի կարող վտարուել սեփական հայրենիքից, եւ միջազգային իրաւունքը չպէտք է հակասի ազգերի բնական ու պատմական իրաւունքներին:
- Ազգային քաղաքական իրաւունքների փաստացի եւ իրաւական ճանաչման աւարկայական պայմաններն են՝ «...պատմական գոյութիւն, քաղաքական կեանք եւ քաղաքակրթեալ տէրութիւն ունեցած ըլլալը»¹⁹ եւ հոգեւոր-մշակութային արժեհամակարգը:
- Հայրենի երկրից արտագաղթած ազգակիցները չպէտք է համարուեն ապազգային տարրեր՝ օտարուած ազգային կեցութիւնից:
- Օտար պետութիւնների բռնազաւթած հայրենական տարածքները պէտք է միջազգային իրաւահափ որոշմամբ վերադարձուեն տիրոջը՝ իրաւասու ազգին:
- Հայկական պետութեան մէջ չեն բացառուում այլազգի ժողովուրդների բնակութիւնն ու խաղաղ գոյակցութիւնը: Բայց անկասկած է, որ՝ «Հայաստանը Հայոյ հող ըլլայ, Հայաստանեայց հողոյն տէրը Հայ ըլլայ»²⁰:

18 ՕՐՄԱՆԵԱՆ, Մ., *Խոհեմ եւ խօսք իր կեանքին վերջին շրջանին մէջ*, Նրուսահեմ 1931, 370:

19 Անդ:

20 ՕՐՄԱՆԵԱՆ, Մ., *Հայ Ազգութիւն*, Եջ. աշխ., 47:

- Ազգերի դաշնակցութիւնն ընդունելի է՝ դիւանագիտական յարաբերութիւնների հաստատման, ընդհանուր շահերի միաւորման, քաղաքական բարեփոխումներին անհրաժեշտ միջոցների շուրջ համագործակցութեան նպատակով:
- Ինքնորոշուող ազգերի կամ անկախացող երկրների քաղաքական անձեռնմխելիութեան իրաւունքը խախտողները պէտք է դատուեն ռազմաքաղաքական կշիռ ունեցող տէրութիւնների եւ տարածաշրջանի մերձակոր պետութիւնների ներկայացուցիչներից կազմուած Միջազգային Գերագոյն Ատենանում, որտեղ կը դատապարտուի օրէնքով արգելուած ցանկացած գործողութիւն:
- Ազգամիջեան եւ միջպետական վիճելի խնդիրներն անհրաժեշտ է լուծել քաղաքական ու իրաւական գործընթացներով՝ դրանք աւարտելով փոխշահաւէտ դաշնագրերով եւ բացառելով ռազմական բախումները:

Փաստօրէն՝ Օրմանեանը սահմանում է պատմական հայրենիքում ազգերի ինքնորոշման իրաւունքը պաշտպանող, միջազգային յարաբերութիւնները կարգաւորող, գերիշխան պետութիւնների քաղաքական պատասխանատուութիւնը հաստատող միջազգային իրաւունքի սկզբունքներ, որոնք էական էին ԺԹ. դարում եւ արդիական հնչեղութիւնն ունեն քաղաքական ներկայ իրողութիւնների համապատկերում:

Օրմանեանի ազգային գաղափարախօսութեան կարեւոր բաղադրիչներից են Հայ եկեղեցու՝ որպէս ազգային հիմնականոյցի պատմական դերի, ինքնիշխանութեան հիմքերի, դաւանաբանական պայքարի քաղաքական նշանակութեան, հայ հոգեւոր իշխանութեան օրէնսդրական, խորհրդակցական, քաղաքական, դատական ու դիւանագիտական գործունէութեան նրա մեկնութիւնները: Ըստ նրա՝ Հայ եկեղեցու վարչական ինքնիշխանութեան պահպանմամբ հնարաւոր է լուծել ազգային բազում խնդիրներ, յատկապէս՝ հայոց հպատակութեան պարագայում: Այս համապատկերում նա փաստարկում է Հայ եկեղեցու ծագման ակունքները, առաքելականութիւնը, Հայրապետական Աթոռի ինքնազլիութիւնը եւ օրինական ժառանգորդումը, եկեղեցու վարչական անկախութեան ու ազգային իրաւունքների անօտարելիութիւնը:

Պատահական չէ, որ ազգային պատմաքննութիւնը Օրմանեանն իրականացնում է Հայ եկեղեցու պատմութեան եւ հայ քաղաքական պատմութեան միասնականութեան սկզբունքով՝ նպատակ ունենալով բացայայտել ազգային կեցութեան հոգեւոր ու աշ-

խարհիկ իրողութիւնների առնչութիւնները: Նրա հաւաստմամբ՝ Հայաստանում քրիստոնէութեան պաշտօնականացմամբ «...եկեղեցական պատմութիւնը սերտ կապակցութեամբ կը միաւորուի քաղաքական եղելութեանց հետ»²¹: Հերքելով այն կարծիքը, թէ հոգեւոր իշխանութիւնն ու նրա իրաւունքները բխում են քաղաքական իշխանութիւնից, Օրմանեանը հաստատում է, որ եկեղեցին Քրիստոսադիր է, եւ Հայրապետական Աթոռների «...գոյութիւնն ու ծագումը ու կեանքը եկեղեցական օրէնքներով եղած է, եւ եկեղեցական օրէնքներով միայն կրնայ փոփոխուիլ. հոգեւորական իրաւասութիւնը ո՛չ քաղաքական իշխանութեան կը բղխի, եւ ո՛չ քաղաքական իշխանութիւնը կրնայ տալ ... Հետեւաբար՝ քաղաքական իշխանութեան նոսնակութիւնը իրաւական եւ օրինական սկզբունքներու հակառակ է»²²: Նա քննադատում է Հայ եկեղեցու ծագմանը վերաբերող յուշամատ ու լատինամատ տեսակէտները, ինչպէս եւ Հայոց Աթոռի ինքնիշխանութիւնը մերժող կարծիքները²³:

Օրմանեանի հայեցակարգում էական է աշխարհիկ եւ հոգեւոր իշխանութիւնների յարաբերակցութեան հիմնահարցը: Իբրեւ պատմական կարեւոր վկայութիւն՝ նա յիշեցնում է, որ հայերը Կաթողիկոսական Աթոռը միշտ տեղափոխել են այնտեղ, որտեղ քաղաքական իշխանութեան կենտրոնն է եղել: Հայ թագաւորները ձգտել են, որ Հայրապետութիւնը աթոռակալ ունենայ: Իսկ պետականազուրկ պատմաշրջաններում ազգի հոգեւոր անկախութիւնը եղել է նրա քաղաքական ինքնակազմակերպման ու ինքնակառավարման հիմքը: Այս առումով է նա նշում. «Հայրապետական պաշտօնը լոկ կրօնական ձեռնհասութեան գատ, քաղաքական եւ ազգային իրաւունքներ ալ կը վայելէր, եւ արքունական իշխանութեան մօտ կարեւոր տեղ մը կը գրաւէր»²⁴: Չյաւակնելով աստուա-

21 ՕՐՄԱՆԵԱՆ, Մ., Ազգապատում. Հայ Ուղղափառ եկեղեցւոյ անցքերը սկիզբէն մինչեւ մեր օրերը Յարակից Ազգային պարագաներով պատմութեամբ, Մասն Ա., Կ. Պոլիս 1912, 71:

22 ՕՐՄԱՆԵԱՆ, Մ., Խոհմ եւ խօսք իր կեանքին վերջին շրջանին մէջ, Եր. աշխ., 340: ՕՐՄԱՆԵԱՆ, Մ., Աթոռ Հայաստանեայց, Վաղարշապատ 1886, 14-15:

23 Մանրամասն տե՛ս ՍԱՐՎԱԶԵԱՆ, Լ., Հայ եկեղեցու ինքնիշխանութեան հիմքերի խնդիրը Մաղափա Օրմանեանի ուսմունքում, «Вестник» РАУ, Երեւան 2008, թիւ 1, 70-85: ՍԱՐՎԱԶԵԱՆ, Լ., «Դաշնացի Թղթի» վաւերականութեան պատմաքաղաքական եւ իրաւական փաստարկումները, ի Հայաստան. Ֆինանսներ եւ էկոնոմիկա, Երեւան 2008, թիւ 10, 24-34:

24 ՕՐՄԱՆԵԱՆ, Մ., Ազգապատում, Մասն Ա., Եր. աշխ., 308:

ծապետութեան՝ Հայ եկեղեցու ինքնիշխան վարչութիւնը ազգային կեանքում կարողացաւ լինել ազգի իրաւունքներն ու պարտականութիւնները սահմանող օրէնսդիր մարմին՝ օժտուած լինելով օրէնքները գործադրելու իրաւագորութեամբ:

Օրմանեանը մերժում է հոգեւոր եւ աշխարհիկ իշխանութիւնների թէ՛ միաձուլման, թէ՛ բացարձակ տարանջատման հայեցակէտերը: Ըստ նրա՝ խնդրի լուծման բանալին իշխանութիւնների հոլթեան, իրաւասութիւնների, գործառոյթների ճշգրիտ տարբերակումն է՝ բացառելով նրանցից որեւէ մէկի գերակայութիւնը կամ հպատակեցումը: Աշխարհիկ (պետական, քաղաքական կամ ազգապետական) իշխանութիւնը նա սահմանում է որպէս «...ձիրք կամ կարողութիւն օրէնքները դնելու անդամներուն յարաբերութեանց համար եւ կարգադրութիւններ ընելու ընկերութեան պահպանութեան եւ պաշտպանութեան համար»²⁵: Այսինքն՝ աշխարհիկ իշխանութեան հոլթիւնը դրսեւորւում է օրինաստեղծման, վարչաիրաւական եւ դատավարական գործառոյթներով: Հոգեւոր (եկեղեցական) իշխանութիւնը «...զանազան դասէ աստիճանաւորաց կարգ մըն է, եւ նուիրական պետութիւն կամ իշխանութիւն մըն է, որ աստուածային ու հոգեւորական կանոնով կը վարուի»²⁶: Այն կոչուած է սահմանել եկեղեցական կանոններ, հրակել դրանց գործադրութիւնը, պաշտպանել ու համախմբել ժողովրդին, պահպանել հոգեւոր արժէքները, իրականացնել ազգային ծիսակարգ եւ այլն: Հետաքննելով ազգային իշխանութիւնների պատմաքաղաքական եւ հոգեւոր գործունէութիւնն ու դրա արդիւնքները՝ մտածողը հաւաստում է, որ ազգային գործիչ պէտք է կոչել նրանց, ովքեր ազգի կեցութեային հիմքերը երբեք չեն դարձրել հարկադրական գիշումների առարկայ՝ լինելով «Հայ թագաւորութեան եւ Հայ եկեղեցւոյ հայկական տիպարը պահելու աշխատող (ընդգծումը. - Լ.Ս.)»²⁷:

Ե.-ԺԹ. դարերում ծաւալուած դաւանաբանական պայքարում ազգամիջեան հակամարտութիւնները լուծելու քաղաքականութիւնն ընթացել է ճշմարիտ դաւանակարգի փաստարկումներով ու դրանց շուրջ համաձայնութիւն հաստատելու փորձերով:

25 ՕՐՄԱՆԵԱՆ, Մ., *Տեղիք Աստուածաբանութեան. Տեսական Աստուածաբանութիւն*, Երուսաղէմ 1985, 20:

26 ՕՐՄԱՆԵԱՆ, Մ., *Աթոռ Հայաստանայց, նշ. աշխ.*, 2:

27 ՕՐՄԱՆԵԱՆ, Մ., *Ազգապատում*, Մասն Բ., Կ. Պոլիս, 1913, էջ 1924:

Հայ եկեղեցու քաղաքականությունը մեկնաբանելիս Մաղաքիա Օրմանեանը հիմնադրում է քրիստոսաբանական խնդիրների առընչությունն իրաւաքաղաքական հիմնահարցերին, Հայ եկեղեցու ազգային դիրքորոշումը դաւանաբանական պայքարում, եկեղեցիների իրաւահաւասարությունը՝ միջեկեղեցական յարաբերություններում, հայադաւանութեան գաղափարադրոյթների անփոփոխելիությունը՝ որպէս ազգային ինքնութեան պահպանման հոգեւոր հենք: Նրա համոզմամբ՝ եկեղեցիների մերձեցումը հնարաւոր է միայն անհրաժեշտ եւ բոլորին ընդունելի սկզբունքների շուրջ համաձայնութեամբ: Նա քննադատում է թէ՛ կաթողիկ եկեղեցու անհանդուրժողական քաղաքականությունը, որն ընթացել է «...արտաքին Հռոմէական եկեղեցւոյ չիք յաւիտեմական փրկութիւն» կարգախօսով, թէ՛ յունական եկեղեցու քաղաքականությունը, որով նա հրաժարուել է վաւերական ճանաչել եկեղեցական խորհրդակատարութեան ազգային ձեւերը: Ի տարբերութիւն այս եկեղեցիների՝ Հայ եկեղեցու քաղաքականութեան հիմքում մերժումն անհաւատութեան, ազատախօսութեան եւ հանդուրժողութեան սկզբունքներն են: Ըստ Օրմանեանի՝ «Մեր եկեղեցին կ'ամփոփէ հիմնական հաւատալիքներու չափը, յորս անհրաժեշտ է միութիւն, կը պաշտպանէ երկրորդականաց եւ երկրայականաց եւ սովորութեանց եւ յարմարութեանց մէջ իւրաքանչիւր եկեղեցւոյ վայելած ազատութիւնը»²⁸:

Զիւստափելով այլ եկեղեցիներին հետ բանակցութիւններին՝ Հայ եկեղեցին փոխդիմումային քաղաքականությունը ծաւալել է ազգի եւ եկեղեցու համար ոչ էական հարցերի շրջանակներում: Յանուն քաղաքական նպատակների՝ ընդունելի է համարուել միայն եկեղեցիների՝ որպէս իրաւահաւասար եւ անկախ կողմերի միաւորման գաղափարը՝ քրիստոնէական համերաշխութիւնը դիտելով իրաւական, քաղաքական ու հոգեւոր խնդիրների խաղաղ լուծման, ազգի անվտանգութեան եւ բարօրութեան հենք²⁹:

Քաղաքական ու դաւանաբանական պատճառներից զատ, միջեկեղեցական յարաբերությունների բարդութիւնը պայմանաւոր-

28 ՕՐՄԱՆԵԱՆ, Մ., Հայաստանայց եկեղեցւոյ Լոյս հաւատքը (երկու կոմիտէներ), Աթիլիաս-Լիբանան 1956, 6:

29 Մանրամասն վերլուծութիւնը տես՝ ՍԱՐՎԱԶԵԱՆ, Լ., Հայ եկեղեցու ազգային քաղաքականությունը եկեղեցիների միաբանութեան փորձերի եւ դաւանաբանական պայքարի համատեքստում, Ի Հայաստան. Ֆինանսներ եւ էկոնոմիկա, Երեւան, 2008, Թիւ 11-12, 34-50:

րուած է նաեւ այն հանգամանքով, որ եթէ քրիստոնէական բա-
րոյականութեան օրէնքները համընդհանուր են եւ ընդունելի ողջ
մարդկութեանը, ապա եկեղեցական կանոնները գործում են ազգա-
յին համակեցութիւնների շրջանակներում՝ սահմանելով տուեալ
եկեղեցու անդամների իրաւունքներն ու պարտականութիւնները:
Այս իրողութիւնը շեշտելով՝ Օրմանեանը հաստատում է. «Քրիս-
տոս ոչ երբեք հակազգային դրութեամբ մը վրայ դրաւ իւր հաւատ-
քը. եւ թէ հնաւանդ եւ նախնական եկեղեցին յարգեց իւրաքանչիւր
ազգին՝ ազգային եկեղեցական վարչութեամբ կառավարուելուն սկզբ-
բունքը»³⁰: Հետեւաբար՝ եկեղեցական կանոնակարգը տարբեր է
զանազան հասարակութիւններում, եւ որեւէ եկեղեցու օրէնքները
պարտադրաբար գործադրելի չեն միւսների համար:

Այսպէս՝ Հայ եկեղեցին քրիստոնէական միւս եկեղեցիներից
տարբերւում է գաղափարների ազատամտութեամբ, ազգայնական
բնութեամբ, վարչութեան կազմակերպման ժողովրդավարական
սկզբունքներով ու ազգային գործունէութեամբ:

Մաղաքիա Օրմանեանի ազգային գաղափարակարգում հա-
կան են հասարակութեան քաղաքական կազմակերպման հիմքերի,
պետական կառուցակարգի, կառավարման էութեան ու ձեւերի,
իշխանութեան կրողի, ազգային քաղաքականութեան միտումների
վերաբերեալ հայեցակէտերը: Մտածողի համոզմամբ՝ իշխանա-
շնորհումը աստուածային օրէնքներով սահմանուած բնական օ-
րինաչափութիւն է, որից բխում են ազգերի իրաւահաւասարու-
թեան եւ ինքնակառավարման իրաւունքները: Եթէ եւրոպական
փիլիսոփայական տեսութիւններում շեշտուում է պետական ինք-
նիշխանութեան գաղափարը³¹, ապա Օրմանեանը, ելնելով հայ
ազգի առկա կեցութիւնից, ինքնիշխանութիւնը դիտում է ոչ մի-
այն որպէս պետութեան յատկորոշիչ, այլեւ ազգի քնական իրա-
ւունք եւ ազգային քաղաքական անկախութեամբ հիմնապայման: Այս
առնչութեամբ նա հաւաստում է. «Ամէն իշխանութիւն սեփական
պետք է լինի այն ընկերութեան, որում պահպանութիւնն ու պաշտ-
պանութիւնը կը դիտէ ինքը. որովհետեւ եթէ ընկերութիւն մը չունի
իր սեփական իշխանութիւնը, այլ կը կառավարուի ուրիշ ընկերու-

30 ՕՐՄԱՆԵԱՆ Մ., *Միութիւն Հայութեան*, ԲՂ. Երևան, 29:

31 ЛЛОЙД, Д., *Идея права* (Перевод с англ.), Москва 2002, 193. МИРУМЯН, К.
История политической науки. Часть I. Эпоха античности, Ереван 2004, 163:
ՄԻՐՈՒՄԵԱՆ, Կ., *Քաղաքական ուսմունքների պատմութիւն*, Երևան 2006,
194 եւ 319:

թեան մը սեփական իշխանութեամբը, ուրիշին տիրապետութեան ներքեւ կը համարուի»³²:

Հաստատելով կառավարման ձեւերի պատմականութիւնը՝ Օրմանեանն այս ձեւերի ճիշտ կամ սխալ լինելը փաստարկում է պետութեան կայացման օրինականութեան, ժողովրդի ու պետութեան անվտանգութեան, կառավարողների բարոյական նկարագրի եւ այլ գործօնների հաշուառմամբ: Լաւագոյնը համարում է ժողովրդավարական-սահմանադրական կառավարումը: Քննարկուող պատմաչիշանում բացառելով յեղափոխական շարժումների յաջողութիւնը, նա առաւել իրատեսական է համարում ազգային հիմնահարցերի լուծման սահմանադրական ուղին՝ հիմնուած ազգային սահմանադրական եւ քաղաքական մշակոյթի արժեհամակարգի վրայ:

Սահմանադրական կառավարման համակարգում էական են իշխանութիւնների բաժանման, հակակշիռների ու զսպամանների սկզբունքները: Ըստ Օրմանեանի՝ դրանք գործում են ոչ միայն պետական, այլեւ հոգեւոր իշխանութեան վարչակարգում, քանի որ «Եկեղեցւոյ իշխանութիւնը կը պարունակէ օրէնսդրական, բոնադատական (գործադիր.- Լ.Ս.) եւ դատողական իրաւունքները համագումայն»³³: Սահմանադրական իշխանութիւնը ենթադրում է նաեւ իշխանութեան առանձին ճիւղերի փոխկապուածութիւն, հաւասարակշիռութիւն, գործառոյթների ու քաղաքականութեան անհակասականութիւն ու ներդաշնակութիւն:

Պետութեան գործառնութեան արդիւնաւէտութիւնը Օրմանեանը պայմանաւորում է սահմանադրական սկզբունքներով գործող ժողովրդավարական ընտրակարգով, որի օրինականութեան եւ արդարացիութեան չափանիշն ու երաշխիքը պետական կառավարմանը ժողովրդի առաւելագոյն մասնակցութիւնն է: «Իշխանութեան ենթական հարկաւ ... հասարակութեան անդամներէն պիտի ըլլայ. խնդիրը անոր վրայ է միայն թէ՛ ո՞ր անդամն է որ պիտի վարէ այդ գործը կամ կատարէ այդ իրաւունքը»³⁴: Նա կարեւորում է ազգային համաձայնութեան սկզբունքը իշխանութեան մարմիններին կազմաւորման գործընթացում: Արդարութեան սկզբունքի գործադրութիւնը սկսւում է պաշտօնեաների թեկնածուների յա-

32 ՕՐՄԱՆԵԱՆ, Մ., *Տեղի՞ Աստուածաբանութեան. Տեսական Աստուածաբանութիւն*, նշ. աշխ., 20:

33 Անդ, 24:

34 Անդ, 25:

ռաջադրումից՝ հաշուի առնելով ոչ միայն նրանց անձնական արժանիքները, այլևև ազգօգուտ գործունէութիւնը, քաղաքական իմաստունութիւնը, ազգային եւ պետական իրաւունքներն ու շահերը պաշտպանելու փորձառութիւնը, ժողովրդական հեղինակութիւնը եւ այլն:

Մաղաքիա Օրմանեանի իրաւափիլիսոփայական հայեցակարգում ազգային պահպանողականութիւնը դրսեւորուել է իբրեւ քաղաքական դաւանանք: Այն առաւել ակնյայտ է օրէնքի եւ իրաւունքի, ազատութեան ու պատասխանատուութեան յարաբերակցութեան նրա փաստարկումներում: Նա յորդորում է չփոթել ազատութեան գաղափարի իմաստասիրական արժեւորումը քաղաքական ու իրաւական սահմանումների հետ: Իմաստասիրական մեկնութեամբ՝ ազատութիւնը գերազոյն արժէք է՝ շնորհուած Աստուծոց: Ազատութիւնը մարդու արժանապատուութեան բնական հիմքն է, մարդկային իմքնութեան եւ անձնիշխանութեան առաջնային յատկանիշը: Սակայն սոցիալական ու քաղաքական կեցութեան մէջ ազատութիւնը դրսեւորւում է այլ չափանիշներով՝ առնչուելով օրէնքին, իրաւունքին եւ պարտականութիւններին: Այս դիտանկիւնից մտածողը բացատրում է. «Խնդիրը այսպէս սեղմ եւ որոշ շրջանակի մէջ ամփոփուած ատեն՝ իբրեւ հիմնական սկզբունք կը ներկայանա, Ազատութեան լրումը հաստատեալ պայմաններու եւ կանոններու եւ օրէնքներու ներքեւ գործածելու մէջ, զի անպայման գործունէութիւնը, ըստ հաճոյս գործելը, ըստ քննադատութեան գեղծում կը դառնայ»³⁵: Ազգային (հասարակական) յարաբերութիւններում անհատի ազատութեան սահմանն այլ անհատների ազատութիւնն է, իսկ որեւէ մէկի կամայականութիւնը հակադրութեան օրէնքով բախուում է այլոց կամայականութեանը: Հետեւաբար՝ ազատութեան օրինականացումը հնարաւոր է միայն սահմանուած օրէնքներով, քանզի «Ազատութեան գաղափարը կապել եւ կանոնէ գերծ ըլլալը չէ. կարգ ու կանոն, չափ ու կշիռ, կերպ ու պայման Ազատութեան դաստիարակն ու պահպանման են»³⁶:

Օրմանեանը կարելոր դիտարկում է անում օրինապահութեան խնդրի առնչութեամբ՝ նշելով, որ օրինակատարութիւնն առաւել դիւրին է, երբ այն ինքնակամ է, եւ ոչ հարկադրական: Սակայն չպէտք է անտեսել այն ճշմարտութիւնը, որ ազատ մար-

35 ՕՐՄԱՆԵԱՆ, Մ., *Խոհիք եւ խօսք* իր կեանքին վերջին շրջանին մէջ, ԵՂ. աշխ., 39:

36 Անդ, 40:

դը եմքարկում է միայն արդար օրենքներին, եւ «...բաւական է միայն որ Կանոնի եւ Օրենքի գոյութեան մասին կասկած չյարուցուի, զի գիտական սկզբունքով ալ անստոյգ օրենք օրենք չէ եւ պարտաւորութիւն չ'արտադրեր»³⁷: Այս հարթութեան վրայ նաեւ արժեւորում է պետական պաշտօնեաների ազատութեան իրաւունքի ու պատասխանատուութեան հաւասարակշռութիւնը: Ըստ քաղաքագէտի՝ կառավարչի վարչական ազատութիւնը պէտք է սահմանափակուի քաղաքացիական օրենքներով, որովհետեւ արդարացին, օրինականը եւ օգտակարը չափասահմանում են անհատական ու ազգային-պետական շահերով եւ իրաւունքներով:

Օրմանեանի քաղաքական գաղափարակարգում ուրոյն նշանակութիւն ունեն օրէնսդրական գործունէութեան եւ օրէնքների փոփոխելիութեան հարցերը: Ըստ նրա՝ օրինաստեղծման հիմնապայմաններն են. ա) ճանաչել ու հաշուի առնել տուեալ ժամանակի պատմական ու քաղաքական իրողութիւնները, ազգի առկայ կեցութիւնն ու խնդիրները, պետական շահերը, հասարակական պահանջները, ազգային իրաւունքներն ու երկրի իւրայատկութիւնը, բ) հետազօտել օրէնքների ոգին՝ իմաստային բովանդակութիւնն ընկալելու, դրանք գործադրելու քաղաքացիների ունակութիւնը, գ) ուսումնասիրել օտար օրէնսգրքերն ու սահմանադրութիւնները, բայց միշտ յիշելով, որ՝ «Մտտ լաւ դրութիւններ (ստեղծութիւններ.՝ Լ.Ս.), շատ ընտիր օրենքներ ... կը հաստատուին ... զանազան աշխարհաց եւ ազգաց մէջ. անտեղի է պնդելը թէ ի հարկէ անոնք մեր ազգին եւ աշխարհին մէջ ալ, պէտք է նոյն կերպով գործադրել, եւ անկէց աներկրայ օգուտներ սպասել... ընտիր օրենքը բացարձակ բան մը չէ, այլ յարաբերական, եւ ինչ որ ունանց համար օգտակար է, այլոց համար վնասակար կրնայ ըլլալ»³⁸: Ուրեմն՝ որոշ օրէնքներ կարելի է փոխառել, եթէ դրանք բացակայում են ազգային օրինակարգում, եւ հիմնաւորապէս փաստարկուած է դրանց գործադրութեան անհրաժեշտութիւնն ազգային կեցութեան մէջ: Բացի այդ, շատ կարեւոր է, որ օրինաստեղծման գործընթացն իրականանայ իրաւաստեղծման եւ ոչ իրաւազրկման տրամաբանութեամբ:

Հռչակելով «Օրենքները մարդու համար են» քրիստոնէական կարգախօսը՝ Մաղաքիա Օրմանեանը բացայայտում է օրէնքների

||

37 Անդ:

38 ՕՐՄԱՆԵԱՆ, Մ., Հայութեան հոգին, ԶԶ. աշխ., 31:

էութիւնը, ոգին ու գործադրութեան սկզբունքները: Եթէ Աստուածային եւ բնական օրէնքները յաւերժական են, ապա դրական օրէնքները փոփոխելի են՝ յանուն մարդկանց բարօրութեան: Օրէնքի արտաքին (ձեւական) ու ներքին (չական) կողմերի յարաբերութիւնը օրէնագէտը բացատրում է որպէս իրաւունքի եւ քաղաքականութեան յարաբերակցութիւն. ի բնէ մարդկանց սրտերում ներդրուած բարոյական սկզբունքներն են, որ «...իբր ոգի կ'ոգեւորեն օրինաց գիրը. որ ինքնին մնացեալ ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ մարմին անկենդան, անգործ եւ անազդեցիկ»³⁹: Ընդունելով Հիմ եւ Նոր Կտակարանների միասնականութիւնը՝ աստուածաբանը հաստատում է, որ Հին օրէնքի բառացի սահմանումները լրացւում են քրիստոնէութեան հոգեւոր-բարոյական սկզբունքներով, որոնք նոր իմաստ ու ոգի են հաղորդում օրէնքներին:

Քաղաքացիական ու ազգային առաքինութիւնների Օրմանեանի գնահատումներում առանձնակի արժեւորում է ՍԻՐՈՅ ՕՐԵՆՔԸ, որն Աստուածային բոլոր պատուիրանների էութիւնն ու ամփոփումն է. «Ամէն ինչ որ կամենում է՝ թէ ձեզ անեն մարդիկ, այնպէս էլ դուք արե՛ք նրանց, որովհետեւ այս է օրէնքը եւ մարգարէները»⁴⁰: Ոսկէ կանոնը հասարակական ու ազգային յարաբերութիւնները կարգաւորող սահմանադրական օրէնքների ոգեղէն հենքն է, որից բխում են վարչական, քաղաքացիական, ամուսնաընտանեկան, ժառանգական, դատաւարական եւ այլ իրաւունքներ: Նա մերժում է «անխորհուրդ դատաստանները»՝ հիմնուելով քրիստոնէական պատուիրանի վրայ. «Մի դատէ՛ք, որ չդատուիք: Որովհետեւ ինչ դատաստանով որ դատում է՛ք, նրանով պիտի դատուիք. եւ ինչ չափով որ չափում է՛ք, նրանով կը չափուի ձեզ»⁴¹: Այս պատուիրանով նա քննադատում է թէ՛ անհատների սխալ արարքները, թէ՛ Հայրենիքի ու ազգի նկատմամբ զաւթողական քաղաքականութիւնը:

Օրմանեանի դիտարկմամբ՝ աշխարհիկ օրէնքները աստուածային սահմանումների հակադրութիւնն են, եթէ չեն բխում վերջիններից: Այս համատեքստում նա բացատրում է. «Արտաքին եւ մարմնաւորական շահեր որչափ ալ շատ ըլլան, չեն կրնար երբեք

39 ՕՐՄԱՆԵԱՆ Մ., Հայ երիտասարդութիւն (Բանաստեղծութիւն), Կ. Պոլիս 1880, 61:

40 ՄՔ Ե, 12:

41 ՄՔ Ե, 1-2:

մարդը ներքին եւ հոգեւորական վնասներէն ազատելու փրկանք ըլլալ»⁴²; Աստուածային օրէնքով երանութեան կարելի է արժանանալ երկու ուղիով՝ պատուիրամները պահպանելով եւ քարեգործութեամբ: Առաջին ուղին նախապայմանն է, իսկ երկրորդը՝ կատարեալ աստիճանը: Մակայն մարդկային կարողութիւնը սահմանափակ է եւ ոչ բաւարար՝ ինքնակառավարման ու փրկութեան համար. «Ամէն բանէ վեր աստուածային կարողութիւն կայ, որուն առջեւ անհնար բան չկայ, եւ որ յամենայնի գործակից եւ օգնական է մարդկութեան՝ իւր պարգեւներով եւ շնորհներով»⁴³: Միաժամանակ կարեւորուում է այն ճշմարտութիւնը, որ Վերին օգնութիւնը, Աստուածային օրէնքների ազդեցութիւնը ներդաշնակուում են այդ օրէնքներին համահունչ մարդու ազատ գործունէութեանը: Ակնյայտ է, որ մտածողը համադրում է Աստուածային նախախնամութեան, մարդու կամքի ազատութեան ու ընտրութեան իրաւունքի գաղափարները, որոնք արժեւորուում են ոչ միայն միջանձնային յարաբերութիւններում, այլեւ ազգային ու ազգամիջեան հարթութեան վրայ:

Ամփոփելով Մաղաքիա Օրմանեանի ազգային գաղափարախօսութեան հիմնադրույթները՝ կարող ենք եզրակացնել.

- Ազգային հիմնախնդիրները նրա հայեցակարգում փաստարկուում են ազատամտական-պահպանողական դիրքորոշմամբ՝ ազգն ու ազգային կեցութիւնը դիտարկուելով որպէս մեթոդաբանական ելակէտային հասկացութիւններ:
- Ազգի լինելիութիւնը մտածողը պայմանաւորում է ազգակազմիչ կեցութեային հիմքերով՝ պատմութեամբ, ազգաբնակչութեամբ, լեզուով եւ հայրենիքով, որոնցում ներհիւսուած են ազգի հոգեւոր էութեան բաղադրիչները (ազգային կազմակերպութիւն, համազգային նպատակ եւ ազգային միասնութիւն):
- Ի հակադրութիւն քաղաքակրթութիւնների վերաբերեալ եւրոպական տեսակէտների՝ ապացուցւում է, որ հայկական քաղաքակրթութիւնն անկման կամ կործանման փուլում չէ, այլ շարունակական լինելիութեան մէջ է, ինչը դրսեւոր-

||

42 ՕՐՄԱՆԵԱՆ, Մ., Համապատում. Ձորս Աւետարաններում պարունակութիւնը շարադրելով եւ համաձայնելով եւ քացարեւելով պատմութեան, Կ. Պոլիս 1911, 332:

43 Ամդ, 540:

ւում է ազգի կենսական շրջափոխութեան անընդհատութեամբ ու մշակութային ներունակութեամբ: Հայկական քաղաքակրթութիւնը ազգի ինքնիշխանութեան իրացման, ինքնակազմակերպման եւ ինքնակառավարման ունակութիւնների դրսեւորման մշակոյթն է:

- Ազգային ինքնորոշման իրաւունքը մեկնաբանւում է որպէս սեփական քաղաքական կեցութիւնը որոշելու իրաւունք կամ քաղաքական անհատականութեան սահմանում: Ընդ որում՝ ազգերի ինքնորոշման իրաւունքը պէտք է գործադրուի ինքնորոշուող սուբյեկտի բուն Հայրենիքում:
- Հայ եկեղեցու պատմութեան եւ հայ քաղաքական պատմութեան միասնականութեան սկզբունքով բացայայտւում են հոգեւոր ու աշխարհիկ իրողութիւնների առնչութիւնները: Հիմնաւորւում է, որ պետականազուրկ պատմաշրջաններում ազգի հոգեւոր անկախութիւնը եղել է նրա քաղաքական ինքնակազմակերպման ու ինքնակառավարման հիմքը:
- Հայ եկեղեցու քաղաքականութիւնը մեկնաբանւում է քրիստոսաբանական խնդիրների եւ իրաւաքաղաքական հիմնահարցերի համատեքստում: Ընդգծւում է Հայ եկեղեցու ազգային դիրքորոշումը դաւանաբանական պայքարում, եկեղեցիների վարչական իրաւահաւասարութիւնը՝ միջեկեղեցական յարաբերութիւններում եւ հայադաւանութեան գաղափարադրոյթների անփոփոխելիութիւնը՝ որպէս ազգային ինքնութեան պահպանման հոգեւոր հենք:
- Հասարակութեան քաղաքական կազմակերպման հիմքերը փաստարկելիս իշխանաշնորհումը դիտարկւում է Աստուածային օրէնքներով սահմանուած բնական օրինաչափութիւն, որից բխում են ազգերի ինքնակառավարման իրաւունքները: Եթէ եւրոպական փիլիսոփայական տեսութիւններում շեշտւում է պետական ինքնիշխանութեան գաղափարը, ապա Օրմանեանի հայեցակարգում ինքնիշխանութիւնը փաստարկւում է ոչ միայն որպէս պետութեան էական յատկանիշ, այլեւ ազգի բնական իրաւունք ու ազգային քաղաքական անկախութեան հիմնապայման:
- Քննարկուող պատմաշրջանում բացառելով յեղափոխական շարժումների յաջողութիւնը՝ Օրմանեանն առաւել իրատեսական է համարում ազգային հիմնահարցերի լուծման սահմանադրական ուղին՝ հիմնուած ազգային սահմանադրական եւ քաղաքական մշակոյթի արժեհամակարգի վրայ:

- Պետութեան գործառնութեան արդիւնաւէտութիւնը մտածողը պայմանաւորում է սահմանադրական սկզբունքներով գործող ժողովրդավարական ընտրակարգով, որի օրինականութեան եւ արդարացիութեան չափանիշն ու երաշխիքը պետական կառավարմանը ժողովրդի առաւելագոյն մասնակցութիւնն է՝ ազգային համաձայնութեան սկզբունքով:

ԼԻԼԻԹ ՍԱՐՎԱԶԵԱՆ

Summary

THE NATIONAL IDEOLOGY OF MALACHIA ORMANIAN

LILIT SARVAZYAN

This article analyzes the national ideology of Malachia Ormanian. Rejecting the concept of the European political philosophy, according to which the national existence is based on the political contact and the state, the prominent scholar gives the reasons why that theory of “state” differs from theory of “nation”. State identity is embodied by the nation’s independent political development right of the source and carrier of the sovereignty. The natural root of legitimization of the nation’s political self-governance is the existence of the Armenian nation and ethnicity: when there is no nation, there can be no state either, and not vice versa. Ormanian values the nation as a natural substantial basis for the state. The existence of the nation is conditioned by its history, population, language and homeland as well as by the spiritual components of existence (national organization, national goal and national unity). There is a contemporary idea in Ormanian’s inferences: the right to self-determinaion is only lawful to carry on in the homeland of the subject, and not in occupied territories. The role of the Armenian Church is conditioned by its mediation function carried out in spiritual, political, consultative, legislative, judicial, as well as international and intergovernmental relations.